

de ondan farklıdır. 1036'da (1627) altı ay içinde tamamlanarak o tarihte Rumeli kazaskeri bulunan Ahîzâde Hüseyin Efendi'ye sunulan *Heft Hân* kendi türündeki eserlerle aynı vezinde (feilâtün mefâilün feilün) yazılmıştır. Şair eserinin yaklaşık 3000 beyit olduğunu söyler, Turgut Karacan'ın on nüshayı karşılaştırarak yayımladığı tenkitli metne göre ise (bk. bibl.) mesnevi 2787 beyittir.

Heft Hân tevhid, münâcât, na't, mi'râciyye, IV. Murad'a övgü ve sebep-i te'lîf manzumelerinden oluşan 456 beyitlik bir girişle başlar. Daha sonra İstanbul'da bir güzele gönül veren ve onun aşkı ile kendini kaybeden bir âşıkın hikâyesi anlatılır. Bu âşıkın yedi dostu tarafından Gök-su'ya götürülmesi, Akbaba'nın suyundan şifa umulması ve sandalla gezintiyeye çıkarılması bir sonuç vermeyince arkadaşlarından her biri onu teselli için birer hikâye anlatmaya başlar. Gerek ana hikâye gerekse diğer yedi hikâye yerli hayata yönelik unsurlarla zenginleştirilmiştir. Özellikle bazı vak'aları İstanbul ile Bursa ve Edirne gibi Osmanlı şehirlerinde geçen iki hikâyede (I ve 7. hikâye), eski mesnevi geleneğinde rastlanmayan gerçekçi mekân ve çevre tasvirlerine yer verilmiştir. Bu hikâyelerdeki bazı parçaların Osmanlı başşehirine ve taşra hayatına yönelik bilgiler ihtiva etmesi, bunlarda İstanbul halkının dinî ve içtimâî hayatına dair unsurlarla halk hikâyelerinden alınmış anekdotlara yer verilmesi, eserdeki anlatımın bazı atasözleri ve mahallî tabirlerle zenginleştirilmesi ve hikâye kahramanları arasında halk ve esnafın da yer alması *Heft Hân*'ı, konuları genelde hayalî ülkelerde geçen mesnevilerden ayırır. Türkçe kelimelerle zenginleştirilmiş bir nazım diline sahip olan yedinci hikâyeden sonra mesnevi, âşıkın kendine gelmesi ve o zamana kadar sadakatini deneyen sevgilisine kavuşması ile son bulur.

Eserde yedi kişi tarafından anlatılan yedi hikâyedeki başlıca olaylar Şam, Çin-i Mâçîn, Gazne, Bağdat, Rey, Belh ve İstanbul'da geçer. Hakiki âşktan nasibi olmayan Behrâm Şah'ı eserine kahraman olarak seçmesi ve aşka cinsî arzu karıştırması yüzünden Nizâmî'yi tenkit eden Atâî, kendisinden önceki Türk şairlerinin yaptığı gibi Nizâmî'yi tercüme etme yoluna gitmemiş, eserini gerçeğe uygun mekânlar içinde geçen ve yerli hayattan çizgiler taşıyan bir mesnevi şeklinde kaleme alarak ona kişiliğinin ve yaşadığı çağın damgasını vurmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Nev'îzâde Atâyî, *Heft-H'ân Mesnevisi: İnceleme-Metin* (haz. Turgut Karacan), Ankara 1974; Nâil Tuman, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*, İstanbul 1961, s. 176-188; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 77, 109, 124, 144; Tunca Kortantamer, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, İzmir 1997, s. 230-245; a.mlf., "XVII. Yüzyıl Şairi Atâyî'nin Hamse'sinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Görüntüsü", *Eski Türk Edebiyatı-Makaleler*, Ankara 1993, s. 89-92, 100; Hikmet T. İlaydın, "Behram-ı Gür Menkabeleri", *TM*, V (1936), s. 275-290; Günay Kut [Alpay], "Aşkî'nin Heft Peyker Çevirisi", *TDAY Belleten* (1973), s. 127-151; a.mlf., "Lami'i Chelebi and His Works", *JNES*, sy. 35 (1976), s. 73-93; İsmail Ünver, "Ahmed-i Ridvân", *TTK Belleten*, L/196 (1986), s. 84-97; Abdülkadir Karahan, "Nev'î-zâde Atâ'î", *İA*, IX, 228; "Heft-hân", *TDEA*, IV, 205.

İSMAİL ÜNVER

HEFT İKLİM

(هفت اقليم)

Emîn-i Ahmed-i Râzî'nin
(ö. 1002/1594'ten sonra)
kaleme aldığı tezkire
(bk. EMİN-i AHMED-i RÂZÎ).

HEKİM HANI

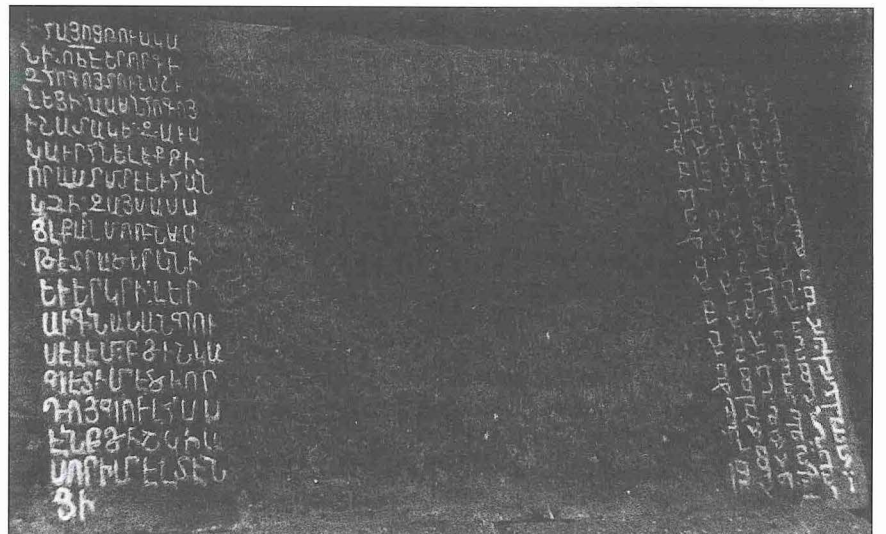
Malatya-Sivas yolu üzerinde
Selçuklu kervansarayı.

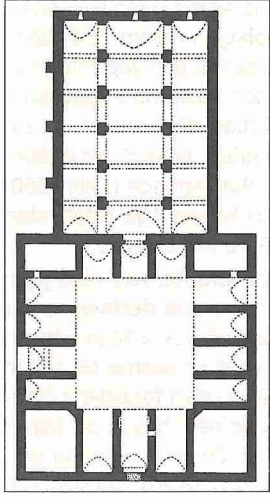
Hekimhan'da bulunan ve buraya adını veren kervansaray halk arasında Taşhan olarak da anılır. Biri Arapça-Ermenice-Süryânice olmak üzere üç ayrı dilde yazılmış

miş, diğeri yalnız Arapça olan iki inşa kitâbesinden, Malatyalı hekim Ebû Sâlim b. Ebû'l-Hasan tarafından yaptırıldığı ve 615 (1218) yılında başlayan inşaatının I. Alâeddin Keykubad döneminde (1220-1237) tamamlandığı, üçüncü bir kitâbeden de 1071 Muharreminde (Eylül 1660) Osmanlı mimarı Hasan Ağa tarafından tamir edildiği öğrenilmektedir.

Sultan hanları karakterinde olan yapı, çevresinde sivri tonozlu derin eyvanlar dizili geniş bir avlu ile (29 x 30 m.), buradan geçilen iki sıralı on kesme taş sütun üzerine oturtulmuş sivri tonozlarla örtülü, uzunluğuna üç nefli büyük bir kapalı mekândan (19 x 29 m.) meydana gelmektedir. Yazılı kaynaklarda mescid, hamam ve çeşme gibi mimari yapılara da sahip olduğu belirtilen kervansaray bugün büyük ölçüde harap durumdadır ve bu sebeple bazı bölümlerinin işlevi kesin biçimde tesbit edilememektedir. Eyvanlar değişik boyutlarda olup kullanılır durumdakilerinin önü yakın zamanlarda camekânla kapatılmıştır; köşe mekânları ise oda şeklindedir. Avlunun orta eyvanından, depo olarak kullanıldığı anlaşılan kapalı mahallin sütunlar arasında kalan orta nefine geçilir. 7,10 m. genişliğindeki bu nefte, dikdörtgen kesitli sütunların üst taraflarında konsol şeklinde öne doğru çıkıntılar yer almakta ve orta tonozu tutan kemerler buralara oturmaktadır. Aydınlatma, arka duvardan neflere açılan yüksekçe üç mazgal pencere ile sağlanmıştır. Özellikle bu kısmın batı ve arka

Hekim Hanı'nın üç dilde yazılmış kitâbesi

Hekim Hanı'nın
planı

duvarında XVII. yüzyıldaki tamirata ait muntazam bir kesme taş işçiliği görülür. Ayrıca batı duvarında, yine Osmanlı tamirati sırasında yapıldığı sanılan kare kesitli üç payanda bulunmaktadır. Orijinal doğu duvarının dış yüzünde ise çok iyi işlenmemiş büyük taş bloklar göze çarpar. Tamirat sırasında binanın içindeki sütunların büyük çoğunluğu yeniden yapılmış ve ara duvarlar onarılmıştır. Özellikle kapalı mekânın duvarlarında çeşitli taşçı işaretlerine rastlanmaktadır. Harap vaziyette olan cümle kapısının genişliği 2,60 metredir.

BİBLİYOGRAFYA :

K. Erdmann, *Das anatolische Karavansaray*, Berlin 1961-76, I, 63-67, rs. 79-82, lv. VI/2; II, 46, 61, 66, 97; İsmet İlter, *Tarihî Türk Hanları*, Ankara 1969, s. 85; Muammer Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *TD, XX* (1965), s. 151-152.

ÖZKAN ERTUĞRUL

HEKİMBAŞI

İslâm devletlerinde sarayın ve ülkenin sağlık işlerinden sorumlu hekimler için kullanılan bir unvan.

İslâm devletlerinde sarayda ve ülkenin çeşitli şehirlerinde bulunan tabipler için genellikle "reisületıbbâ" unvanı kullanılmış olup aynı anlamda "hekimbaşı" tabiri daha ziyade Osmanlılar döneminde yaygınlık kazanmıştır. Osmanlılar'ın ilk devirlerinden itibaren resmî kayıtlarda reisületıbbâ ve "seretıbbâ" gibi unvanlara rastlanmaktaysa da bu görevliler devlet ricâli ve halk arasında hekimbaşı olarak anılmış, zamanla bu unvan ön plana çıkarak resmî literatüre de girmiştir. Eski Türkler'de "otacı ilği" denilen bir sağlık

görevlisinin varlığı bilinmekteyse de (Ögel, s. 655) bunun bir kurum niteliği kazanıp kazanmadığı belli değildir.

Hekimbaşılık kurumunun ilk defa eski Yunanistan'da ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Tıbbın babası sayılan Grek hekimleri, kendi haklarını garanti altına almak ve tıp mesleğini bilgisiz kişilerle sahtekârlardan korumak için bu mesleğe girmek isteyenlerin eğitimlerinden sonra ayrıca bir imtihana tâbi tutulmalarını şart koşmuşlardır. İdareciler de bu konuda ihtiyatlı davranarak her şehirde en meşhur hekimleri seçip onları diğer hekimleri imtihan etmekle görevlendirirlerdi; ancak bu imtihanı kazananlar "hekimlik kürsüsü"ne oturabilirlerdi. Grekler'deki bu usulü Galen (Câlinûs) eserlerinde anlatmıştır (İshak b. Ali er-Ruhâvî, s. 244-245).

Hz. Peygamber'in hastalıklardan korunma ve tedaviyle ilgili emir ve tavsiyeleri, İslâm dünyasında tıp ilmine özel bir alâka gösterilmesi ve bu alanda gerekli kurumların teşekkül etmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle tıp bilgisi bulunmadığı halde hasta tedavi eden kimse'nin verdiği zararı ödeyeceğine dair hadis (Ebû Dâvûd, "Diyât", 23), yöneticiler ve hekimlerle ilgili idarî ve hukukî mesuliyyete işaret etmiş, İslâm devletlerinde sağlık işlerinden sorumlu resmî hekimlik müessesesinin kurulmasında etkili olmuştur.

İlk dönemlerde hekimler, belli bir bilgi ve tecrübeye sahip olunca hiçbir şart ve kayda bağlı olmaksızın mesleklerini icra ediyorlardı. Daha sonra içlerinden birinin başkan tayin edildiği ve gerektiğinde yöneticilerin onun veya seçkin hekimlerin önünde diğerlerini imtihan ettikleri bilinmektedir. İbn Ebû Usaybia'nın anlattığına göre, 171 (787) yılında bir baş ağrısı çeken Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid, Cündişâpûr'dan getirttiği Buhtîşû' b. Curcîs'i Bağdat'taki ünlü hekimlerden Ebû Kureyş İsâ, Abdullah et-Tayfûrî, Dâvûd b. Serâbiyûn ve Sercis'in (Sergios) önünde imtihana tâbi tutmuş, uzman olduğunu anladıktan sonra kendisini ödüllendirerek onun bütün hekimlerin başı (reisületıbbâ) olmasını ve hepsinin kendisine itaat etmesini emretmiştir ('Uyûnû'l-enbâ', s. 186-187). İbn Fazlullah el-Ömerî, o sırada Hârûnürreşid'in tabibi Ebû Kureyş İsâ'nın reisületıbbâ bulunduğunu kaydettiğine göre (*Mesâlik*, IX, 181) bu kurumun daha önce de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Halife Mu'tasım-Billâh ve ordu kumandanı Afşin'in de eczacıları (atâr) imtihan ettikleri bilinmektedir. Afşin,

tabip Zekerıyyâ b. Abdullah et-Tayfûrî'nin yardımıyla karargâhındaki eczacıları imtihandan geçirmiş, başarı gösterenlere belge verip diğerlerini oradan uzaklaştırmıştır; Halife Mu'tasım da onun bu icraatını onaylamıştır (İbn Ebû Useybia, s. 224-225; Ahmed İsâ Bey, *Târîhu'l-bimâristânât*, s. 49-50).

Tıp mesleğinin resmî bir hüviyete kavuşması ise Halife Muktedir-Billâh zamanında (908-932) gerçekleşmiştir. Tıp tarihçisi Ahmed İsâ Bey, halkın menfaatini korumak amacıyla hekimliği müessesese haline getiren ilk müslüman devlet adamının bu halife olduğunu söylemektedir (*a.g.e.*, s. 41-42). Muktedir-Billâh, halktan bir kişinin uygulanan yanlış tedavi sonucunda ölmesi üzerine muhtesib İbrâhim b. Muhammed b. Bat'hâ'dan, Sinân b. Sâbit b. Kurre'nin imtihan ettikten sonra yetki belgesi vereceği hekimler dışındaki kimselerin çalışmalarını yasaklamasını istemiş, bunun üzerine mesleğinde ün yapmış hekimlerle halifenin özel hekimleri hariç bütün hekimler Reisületıbbâ Sinân b. Sâbit b. Kurre tarafından imtihandan geçirilerek başarılı olanlara tıpta yetki belgesi verilmiştir. İbn Ebû Usaybia'ya göre Bağdat'ta bunların sayısı 860 kadardı ('Uyûnû'l-enbâ', s. 302). Bu uygulamanın arkasından, tıp eğitimini tamamlayan kimselerin hekimlik yapma hakkını elde edebilmeleri için reisületıbbânın önünde imtihan edilip diploma (icâzetü't-tıb) almaları usulü getirildi (Ahmed İsâ Bey, *Târîhu'l-bimâristânât*, s. 41-43). Ünlü hekim İshak b. Ali er-Ruhâvî, bu usulün IV. (X.) yüzyılın başlarında Şam'da da devam ettiğini haber vermektedir (*Edebü't-tabib*, s. 236-264). Reisületıbbâlar, imtihanda başarısız olanların hasta tedavi etmelerini yasaklayıp bilgi ve tecrübelerini biraz daha arttırmalarını tavsiye ediyorlardı (Şeyzerî, s. 97; İbnü'l-lhve, s. 255). Sistemin işleyişini kontrol yetkisi ise ihtisab teşkilâtına verilmişti. Reisületıbbâ başkanlığında Huneyn b. İshak'ın *Mihnetü'l-eṭıbbâ* (*İmtihânü'l-eṭıbbâ*) adlı kitabındaki usule göre yapılan imtihanlarda muhtesib de bulunuyor ve başarılı olan hekimlere daha sonra onun huzurunda Şeyzerî ve İbnü'l-lhve'nin eserlerinde kaydettikleri Hipokrat yemininin İslâm ilkelerine göre düzeltilmiş şekli okutturuluyordu (Şeyzerî, s. 98; İbnü'l-lhve, s. 256).

Tedaviye başlayan hekim hastanın durumunu, hastalığın sebebini, kendi teşhisini, uyguladığı tedaviyi, verdiği ilaçları "düstur" denilen bir kâğıda yazarak has-